

Majallah Tahqiq
Research Journal of
the Faculty of Oriental Learning
Vol: 32, Sr.No.83, 2011, pp 99 - 108

مجله تحقیق
مجله کلیه علوم شرقیہ
جلد ۳۲، اپریل - جون ۲۰۱۱ء، شمارہ ۸۳

پنجابی داستانوں دے کرداراں دی سانجھ

ڈاکٹر مجاہدہ ☆

Abstract:

The article "Punjabi Dastan da Kirdaran Di Sanjah" is the detailed study of the main characters of Punjabi Dastans or Qissa's. In this article the scholar has discussed that there is a great resemblance in these character's and the family members supported their romance, and infect there is a great spiritual contact among all major characters of these Qissas.

پنجابی کلاسیکل قصیاں دے کردار بڑے جاندار تے مضبوط نیں۔ ایہناں سارے قصیاں دے کرداراں وچ اک خاص حد تک سانجھ تے مشابہت دی پائی جاندی اے۔ کیوں جے ایہہ قصے عشقیہ رنگ وچ رنگے ہوئے نیں۔ عشق اک لطیف تے مضبوط جذبے دا ناں اے۔ عشق ای اوہ جذبہ اے جیہڑا انسان دی تخلیق دا باعث بنیا تے عشق ای اوہ احساس اے جیہڑا اک پاسے رحمانیت ول ٹریندا اے تے دوجے پاسے شیطانیت نوں ہوا دیندا اے۔ عشق ای سی جس آدم دی تخلیق کرائی تے عشق ای اوہ جذبہ سی جس شیطان نوں آدم دے مقابل لیا کھلاریا۔

☆ اسٹنٹ پروفیسر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور۔

عشق دے جلوایاں نے کائنات وچ پہلا قتل کروایا تے عشق نے ہی حضرت یونسؑ نوں مچھی دے پیٹ وچوں 40 دناں بعد زندہ سلامت کڈھوایا۔ پنجابی کلاسیکل قصیاں دی نیہنہ وی عشق تے ای دے۔ بھانویں ظاہری لحاظ نال ایہہ سادہ جیسے عشقیہ قصے نیں پر باطنی طور تے ایہناں وچ عشق حقیقی دا دریا اپنے جوبن تے دے۔ ہر قصے وچ عشق دا اک نواں ڈھنگ دکھائی دیندا اے پر ہر قصے وچ بنیادی گل اکو ای اے۔ کہ عشق انتہائی حساس جذبہ اے جیہڑا دنیا دے ہر امتحان تے آزمائش توں اچیاں ہو کے قربانی منگدا اے۔ بھانویں اوہ جان دی قربانی ہوئے تاں بھانویں مال دی، عزتاں دی قربانی ہوئے یاں رشتے ناٹیاں دی، عشق تے ناں ای قربانی دا اے۔ عشق دی انتہا وصل اے تے گہرائی وچ جائیاں پتہ لگدا اے کہ کس طرح ہر قصے دے کردار اک دوجے نال جڑے ہوئے نیں۔ سب توں پہلاں تے صاحبان، ہیر، سوئی، سسی، شیریں تے لیلیٰ اکو کردار دے مختلف روپ دکھائی دیندے نیں۔ ساریاں ای اپنے ماں پو دیاں لاڈلیاں دھیاں سن۔ اکو اک ہون پاروں اوہناں دی ہر گل منی جاندی سی۔ مانواں توں زیادہ پیواں دیاں لاڈلیاں سن۔ تے ہر کڑی دا کسے نہ کسے راہیں گھروں باہر آنا جانا سی۔ صاحبان نوں تے عشق ہیر دی وراثت وچ ملیا سی تے اوہ پڑھن لئی گھروں باہر جاندی سی۔ باوا بدھ سنگھ لکھدے نیں۔

”صاحبان اک سوئی نیار کھیوے خان دی دھی، حسن دی پری سی۔ چنگے گھر دی دھی سی۔ اک روپ اک جوانی تے پھیر سیالاں دی ٹدھی، جس نے آخر ہیر دے پریم دی گرتی جد وچوں لئی سی۔ پر صاحبان ڈھلڑی ہیر وانگوں پکی تے حوصلے والی نہیں سی۔ (1)

ہیر اپنیاں سہیلیاں نال کھیڈن پین بیلیاں وچ جاندی۔ اسلم رانا ہیر بارے لکھدے نیں۔
 ”اک پاسے اوہدا عشق اے دوجے پاسے اوہدے مایاں دی لُج تے تیجے پاسے اوہدیاں سوہریاں دی عزت اے۔ اک ہیر دی ذات وچ ایہہ کردار انج اکٹھے ہو جان دے نیں کہ جتاں چر اوہدیاں دے گھر اے اوہ اپنے رومان وچ مست اے۔ اوہدے ضمیر دی آواز اوہدی ماں دی شکل وچ اوہدے سامنے آن کھلوندی اے۔“ (2)

سوئی تلے نال اوہدی دوکان تے اوہدا ہتھ وٹاندی سی۔ سسی دھوبی گھاٹ توں علاوہ

باغاں وچ سہیلیاں نال سیراں کردی پھری دی سی۔ شبنم اسحاق موجب
 ”سوئی قصے دے زنانہ کرداراں وچوں سبھ توں اگھڑواں کردار اے اپنی لازوال محبت
 تے اپنے بے حد وکنار جذبہ ایثار پاروں پنجاب دے داستانی ادب وچ اک وکھرے ای مقام دی
 مالک اے۔“ (3)

اک پاسے تے ایہہ لاڈ پیار اے پر دوجے پاسے پنجابی وسیب دی روایت اے کہ زنانی
 مرد نال سانواں کم وی کردی اے تے ٹیاریاں رل مل کے کھیڈ تماشے وی کردیاں نیں۔ ہیر تے
 سوئی دا عشق کافی حد تک مشابہت رکھدا اے۔ ہیر رانجھے دے عشق وچ اوہنوں اپنے نظرے اوہلے
 نہیں ہون دیندی تے اوہ اوس نوں اپنے پوکول چاک رکھوا دیندی اے۔ جد کہ مہینوال دا کاروبار
 تباہ ہوون توں بعد سوئی دا پوتلا اوس نوں ملازمت دے دیندا اے تے اوہدے توں ڈنگر وی
 چرواند اے۔

”صاحبان وی عشق دی ساکاداری وچ ایہناں دوہناں توں پچھے نہیں۔“ (4)

ہیر، سوئی، سسی تے صاحبان اپنے اپنے محبوب نال بیلیاں تے باگاں وچ ملدیاں
 نیں۔ یعنی عاشق مزاج لوک ملاقاتاں لئی ویرانے تے اجاڑاں بھال ای لیندے نیں۔ یعنی کہ
 ایہناں ساریاں کسباں واسطے تنہائی بڑی ضروری اے۔ ایہناں قصیاں وچ باپ دا کردار بڑا ڈھلا
 تے مریدا اے۔ بھانویں چوچک جیہا زمیندار اے تے بھانویں کمبیار بھانویں عطاء دھوبی اے
 تے بھانویں کھواخان۔ ہر پوئے نے اپنی دھی دی پہلی خطا تے پردہ پاؤن دی کوشش کیتی اے۔ تے
 جدوں پانی سر توں لنگھن لگا اے تے بجائے عزت بچان لئی اوہناں دے نکاح دوجیاں
 تھانواں تے پڑھوا کے گل ٹھپن دی کوشش کیتی اے۔ ہیر کھیڑے دے ہوندیاں ہوئیاں رانجھے نوں
 تے سوئی کھسم دے ہوندیاں ہوئیاں وی مہینوال نوں ملدیاں نیں۔ سعید بھٹے دے وچار کجھ انج
 نیں۔

”قصے وچ ہیر رانجھے نالوں اگیراے۔ اوہ سارے قصے دی موہری اے اوہ

اک برابری داناں اے - اوہ روح اے خدا دا نور اے - لیلۃ القدر اے -
 محبت اے، حسن اے، عمل اے، کردار اے، اوہ حیاتی اے تے بندے دے
 بھروسے تے بھرم دی علامت ای - جیہڑی حیاتی دیاں طاقتاں نال پوری
 ہوئی اے - ایسے کر کے وارث نے حیاتی دی واگ رانجھے دے بھراواں،
 مسیت دے ملاں، بیڑی دے ملاج، چوچک تے کیدو دے ہتھ وچوں لے
 کہ ہیر دے ہتھ وچ چڑھادی - (5)

صاحبان ویاہ دی رات مرزے نال گھروں نس جاندی اے - حسین شاہد لکھدے نیں -
 ”صاحبان اپنے آپ نال چلتے کھیڈ کے ادھل تے گئی پرہونی تے جھبے دے
 ای اوہناں اک ہور اچھے موڑ تے لیا کھلاریا جتھے اوہنوں اپنی کرنی دا کفارہ
 دین دا موقع مل گیا“ - (6)

لیلیٰ خاوند دے مرن توں بعد مجنوں نوں بلا وندی اے - چواں دی سانجھ ایہہ وے کے
 ایہہ عشق وچ عزت تے احترام دیاں حداں نوں اپنے پیراں تھلے دسدیاں نیں - یاں ایہہ کہہ لو
 کے اوہ چارے اپنے اپنے طور تے شخصی آزادی دیاں قائل نیں تے چالو ویاہریاں ریتاں رساں
 تے رواجوں دے خلاف بغاوت کرن دی صلاحیت ای نہیں رکھدیاں سگوں ایہہ سب کجھ کر
 گزردیاں نیں -

ہر قصے وچ سہیلیاں نے بہت اہم کردار ادا کیتا اے تے عشق دی منزل حاصل کرن
 وچ مددگار رہیاں نیں - مانواں دا کردار وی ہر تھاں دباؤ دا شکار اے - تے ایہہ وجہ اے کہ نہ تے
 ملکی ہیر دا کجھ وگاڑ سکی تے نہ ای تلے دی بیوی ہاں البتہ بیویاں دی اپنی ضرورت مانی گئی کہ ہر اک نے
 دھی ویاہن دی کیتی - تے دھی ویاہن دا مشورہ ہر تھاں مانواں دا ای سی - البتہ مرکزی مردانہ کردار
 رانجھا، مہینوال، پنوں، مرزا، مجنوں، فرہاد، منتشر شخصیت دے مالک سن - جیہڑے کسے نہ کسے
 تھانویں دوٹھرے بولاں دی چھانویں پناہ چاہندے سن - صندر میر ہوریں لکھدے نیں -

”رائجھے توں جد اسی پہلی وار ملنے آں تے اوہ کئی عمر دا کولا جیہا چھوہراے۔ جیہنوں بھایاں دے مہنے تے بنجر زمین دی اتھل واہی کلیجے سول پاچھڑے نیں۔ اوہدی قوت برداشت ایہی نہیں کہ اوہ ایہناں مشکلاں دا مقابلہ کر سکے نال اوہدے وچ اک بالک ہٹ دا عنصر وی ملدا اے۔ جیہڑا ایہناں مشکلاں دے نال مل کے اوس نوں اپنی بھونئیں چھڑ جان تے مجبور کر دا اے۔“ (7)

ایہہ اک پاسے تے اوہناں دی جبلت دی تسکین سی۔ جد کہ دوجے پاسے دنیا دی جھیلیاں توں فرار وی سی۔ حامد ہاشمی موجب۔

”رائجھے دی شکست خوردگی دا اظہار رانج ہوندا اے کہ جتھے اگانہہ ددھ کے عمل کرن دا ویلا آوندا اے، اوہ تھے اوہ قہے سناندا اے۔ فلسفے چھوہ دیندا اے۔ اپنے دکھ مصیبتاں بیان کر دا اے۔ تے اخیر کنڈ ولا کے اک پاسے ہو کھلونا اے۔ اوہدے وچ ہک دے زور تے اپنا حق منوان دا تے وگڑیاں معاملیاں نوں ٹھیک کرن دا حوصلہ ای نہیں تے ایہو فطرت اوس دے کردار نوں مرکزی ہون دے باوجود مریلا بنا دیندی اے۔“ (8)

کیوں جے کسے وی قہے دے کردار دا ہیرو عملی زندگی وچ مناسب کم کاج نہیں کر داسی۔ تے جے مہینوال ایسا کر داسی تے اوس سوئی پچھے سب کچھ اجاڑ چھڑا سی۔ شبنم اسحاق موجب۔

”ماں پیو دا لاڈلا، جرات مند، عقلمند وکھایا اے پر سوئی نوں دیکھن توں بعد ایس کردار دیاں خوبیاں وچ، جرات مندی دے بدلے بزدلی، ناز برداری دے بدلے دو جیاں دے ناز چکن والا تے عورت دے کچھے لگن والا بنا کے پیش کیا اے۔ پر اک گل جیہڑی شروع توں اخیر توڑی مہینوال دے کردار وچ وکھائی دیندی اے اوہ اوہدا عشق اتے قائم رہنا اے اوہ عشق پچھے جان تے دے دیندا اے پر پچھاں نہیں بھدا۔“ (9)

دو بے پاسے پنوں تے مہینوال دے دوستاں دا کردار صرف اوس ویلے تک مددگار نظر آندا اے۔ جدوں تک ایہناں دوہناں کول پیسہ سی۔ ایہہ اپنے دوست تے جان تک نچھاو کرن نوں تیار سن پر پیسہ ختم ہوندا یا ای اوس نوں چھڈ اپنی منزل دل ٹر گئے۔

قصہ پورن بھگت احسن القصص دا پرتو اے۔ فرق صرف ایہنا اے کہ احسن القصص قرآنی قصہ اے تے ایہدا تعلق مصری معاشرے نال اے جد کہ پورن بھگت ہندو ویب دا کردار اے تے برصغیر دی پیداوار اے۔ حضرت یوسف پیغمبر سن ایہدے برعکس پورن اک عام انسان سی جس نے اپنی تربیت تے نیک خصلت دی بناء تے اپنے نفس نوں پاک رکھیا۔ حضرت یوسف اتے زلیخا تے پورن اتے مترقی ماں ولوں الزام لگا پر دونواں ایہناں الزاماں دا اپنی سچائی تے پاکدامنی نال مقابلہ کر کے منزل پائی۔ ڈاکٹر وحید قریشی صاحب ذلیحہ بارے لکھدے نیں۔

”ایہہ ذلیحہ پنجاب دھرتی دی شہینویں اے نہ مصر دی ملکہ ایہدا مہاندراتے

شیریں نال رلدا اے۔ اوہ تے ایران دی سوانی جاپدی اے۔“ (10)

حضرت یوسف دے بھرانواں نے اوہناں نوں کھو وچ سٹ دتا جد کہ پورن دے پیو نے اوہدے ہتھ تڑوا کے اوس نوں کھو وچ سٹو دتا۔

”پورن پنڈتاں تے جوتھیاں دے ٹیولے موجب باراں ورہے بھورے وچ

پلدا رہیا۔ تاں جے پیو دے متھے نہ لگے تے کدھرے کوئی ہی نہجی نہ ہو

جائے۔“ (11)

حضرت یوسف نوں تاجراں نے کھوہ وچوں کڈھیا جد کہ پورن نوں اک بھگتاں دے ٹولے نے کھوہ وچوں کڈھیا۔ اخیر وچ حضرت یوسف تے پورن دونویں اپنے اپنے باپ نال مل گئے۔

سیف المملوک دے کرداراں وچ ماورائی کہانی ہون پاروں کچھ زیادہ سانجھ نہیں پائی جاندی۔ پر منزل تک اپڑن لئی کوشش تے جدوجہد دا ورتار ایہناں نوں نیڑے کر دیا اے۔ رانجھا

بھرجائیاں دے کہن تے ہیر سیال دی تے سیف الملوک شاہ مہریاں تے بدلیج الجمال دی تصویر ویکھ کے اوس نوں لہن ٹر پیندا اے۔ سوہنی نوں نہیں پتہ ہوندا کہ مہینوال اوہدے نال محبت کردا اے۔ تے جدوں مہینوال اوس نوں دسد اے کہ اوس اپنا سب کجھ سوہنی پکھے فنا کردتا اے تے فیراوہ مہینوال لئی اپنے دل وچ اک ہور مقام متھ لیندی اے۔ انج جدوں بدلیج الجمال نوں پتہ لگدا اے کہ اک شہزادہ مدتاں سفر کر کے صعوبتاں سہہ کے اوہدے لئی پرستان آیا تے اوہدے دل وچ وی اوہدے لئی اک محبت دا چراغ روشن ہو جاندا اے۔

بھانویں ہر داستان دا ہیرو بظاہر سچا پختہ تے مضبوط اے پر زنانہ کردار دے سامنے بے وس تے مجبور نظر آندا اے کیوں جے تاریخ گواہ اے کہ آدم دی پسیل توں تخلیق شدہ حوا اپنی گل منوان دی صلاحیت رکھدی سی تے آدم اپنی جبلت دی بناء تے حوادی گل مند اے۔ ایسے طرحاں ہر مردانے کردار نے چارو ناچار زنانے کردار دی گل منی تے اوس دی من مانی نوں اپنی جان تے سہیا۔ فرہاد نوں عشق نے اپنا اٹھا کردتا سی کہ اوہ ایہہ وی نہ جان سکیا کہ شیریں اوہدے نال محبت نہیں کردی۔ مجنوں لیلیٰ دے عشق وچ مہینوال وانگوں جھلا ہو گیا۔ مہینوال دریاؤں پار نیلے وچ جا بیٹھاسی۔ جد کہ مجنوں جنگلاں وچ جا بیٹھاسی پر مقصود تے حاصل ہر اک دا محبوب سی۔

”جد کہ مرزا صاحبان نوں ادھالن ٹر پیا سی“۔ (12)

ایہہ قصے بھانویں مجاز دی گل کردے نیں پر ایہناں قصیاں دی تہہ وچ تصوف تے روحانیت دے سلسلے جاری نیں اینوں اسیں مجاز توں حقیقت ول دا سفر کہہ سکے آں۔ ایہناں قصیاں دے تخلیق ہون دا زمانہ ہندوستان وچ صوفیانہ لہراں تے روحانی قدراں دے حوالے نال زندگی نوں سمجھن دا وسیلہ سی۔ ایسے کر کے ایہناں قصیاں نوں رچن والے شاعر بھانویں صوفی نہیں سن پر اوہناں صوفیانہ طرز احساس نوں ایہناں قصیاں وچ بھرویوں انداز نال پریرا اے۔

ڈاکٹر سہیل احمد خان مطابق:

”داستان میں کون و مکاں کی جو تشریح ملتی ہے اس کی بنیاد اس تصویر پر

ہے جو ازمنہء وسطیٰ میں مسلمان صوفیا اور فلسفیوں نے قبول کیا۔ تصوف کی بعض دستاویزات میں خاص طور پر افلاک اور ان کی مخلوقات اور طبقات ارض کا ذکر کیا گیا ہے۔ اس طرح کی علامتی کونیات روایتی تہذیبوں کا ایک خاص وصف ہے۔ مسلمان صوفیاء نے اسلامی فکر کی روشنی میں اسے ایک مابعد الطبعاتی نظام کی شکل دی ہے جو اسلامی دنیا میں تہذیبی تصورات کی بنیاد بن گیا۔ (13)

حوالے

1. باوا بدھ سنگھ، پریم کہانی، لاہور: پنجند اکیڈمی، 1988ء، ص 139-140
2. اسلم رانا، رمز روایت، پنجاب دا مصور وارث شاہ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1993ء، ص 143، 144
3. شبنم اسحاق، مقالہ: سوہنی مہینوال تقابلی جائزہ، ایم اے پنجابی، لاہور: پنجاب یونیورسٹی اورینٹل کالج، 2001ء، ص 77
4. سعید بھٹا، سانجھ و چار، حافظ برخوردار دی مرزا صاحبان، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 611-612
5. سعید بھٹا، سانجھ و چار، ہیر وارث شاہ وچ زنانہ انگ، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 63
6. ادہی، ص 140
7. شیمیا مجید (سودھن ہار)، محمد صفدر میر دیاں لکھتاں، رانجھا پنجابی ادب دا اک مثالی کردار، 2002ء، ص 22
8. سعید بھٹا، سانجھ و چار، رانجھا اک ٹریجک ہیرو، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 634

۱۰۸ مجلہ تحقیق، جلد ۳۲، شمارہ ۸۳، اپریل۔ جون ۲۰۱۱ء

9. شبنم اسحاق، مقالہ: سوہنی مہینوال تقابلی جائزہ، ایم اے پنجابی، لاہور: پنجاب یونیورسٹی اور نیشنل کالج، 2001ء، ص 76-77
10. اقبال صلاح الدین، لعلال دی پنڈ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1973ء، ص 548
11. قدر آفاقی، پنج رنگ، لاہور: عزیز بکڈپو، اردو بازار، 1972ء، ص 483
12. باوا بدھ سنگھ، یریم کہانی، لاہور: پنجند اکیڈمی دوموریہ پبل، 1988ء، ص 140
13. سہیل احمد خان، داستانوں کی علامتی کائنات، لاہور: کلیہ علوم شرقیہ، پنجاب یونیورسٹی، 1987ء، ص 113

